

УДК 347.151(477:430)

Кравченко Михайло Георгійович –

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, юридичний факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-3909-4599>*

Mykhailo H. Kravchenko –

*candidate of juridical sciences, senior researcher,
Law Faculty
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-3909-4599>*

Право на вільний розвиток особистості: український та німецький виміри

У статті проаналізовані український та німецький підходи до розуміння сутності права на вільний розвиток особистості, його структури, обмеження втручання у його реалізацію з боку держави, муніципальної влади та приватних осіб, а також конкретизовані критерії його обмеження.

Ключові слова: права людини, розвиток особистості, система прав людини, держава, Федеральний Конституційний Суд Німеччини.

В статье проанализированы украинский и немецкий подходы к пониманию сущности права на свободное развитие личности, его структуры, ограничения вмешательства в его реализацию со стороны государства, муниципальной власти и частных лиц, а также конкретизированы критерии его ограничения.

Ключевые слова: права человека, развитие личности, система прав человека, государство, Федеральный Конституционный Суд Германии.

M.H. Kravchenko The Right to Free Development of Personality: Ukrainian and German Dimensions

The article is devoted to the analysis of the right to free development of the individual in Ukraine and Germany.

During the study, a wide range of general scientific and special legal methods of scientific knowledge was used, in particular: the method of dialectical logic, comparative law, formal law and system-structural methods.

Important for achieving the goal of the study was the analysis of domestic and German legal literature on the right to free development of the individual, as well as the decisions of the Federal Constitutional Court of Germany.

As a result of the study, the author substantiates the scientific position that domestic science has developed a fairly general doctrine of the right to free development of the individual. A wide range of issues concerning the implementation of this human right remains undeveloped, in particular, the issues concerning: the directions of implementation of this constitutional right, the limits of state intervention in its implementation, the criteria for its restriction. Instead, in Germany there is a qualitatively better doctrine of the right to free development of the individual, which can become a benchmark for the development of domestic doctrine of this human right.

It is stated that an important direction in the development of the doctrine of the right to free human development is its protection from state interference. Unfortunately, domestic science does not even raise the question that the state may be a potential violator of this right. On the contrary, it develops a number of requirements for man that limit his right to free development. In our opinion, it is necessary to recognize that the state may be a violator of this human right and to determine the limits of its interference in the implementation of this constitutional human right.

The necessity of concretization of the limits of the state intervention in the realization of the right to free development of the personality is substantiated. This provides for the definition at the level of Ukrainian legislation of criteria that will determine the limits of such intervention. It is proposed to make changes and additions to Art. 23 of the Constitution of Ukraine and enshrine in it the requirement that the right to free development of the human person may be limited if it violates: human rights; requirements of the legislation of Ukraine and moral principles of society. This wording will allow to specify the criteria for restricting the right to free development of the individual, as well as to remove from the Constitution of Ukraine quite abstract provisions, such as human responsibilities to society, which provides conditions for the development of his personality.

Keywords: human rights, personal development, human rights system, state, Federal Constitutional Court of Germany.

Постановка проблеми. Окреме місце у системі прав людини займає право на вільний розвиток власної особистості. Конституційно це право людини визначене на рівні ст. 23 Конституції України[1]. Так, Основний закон України зазначає, що кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей[1]. Крім того, ця ж стаття Конституції України передбачає те, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості[1].

Аналіз вітчизняних досліджень доводить те, що це конституційне право розкривається досить загально [2, с. 163 – 166]. Наприклад, чітко не визначені правомочності, які надаються цим правом кожній людині. Крім того, із аналізу вітчизняної юридичної літератури складається таке враження, що це конституційне право не має самостійного змісту, а є лише узагальнюючою категорією, яка: «...комплексно виражає сутність усіх інших конституційних прав і свобод та водночас реалізується через інші конституційні права і свободи людини» [2, с. 164]. У цій частині йдеться про такі права як: право на свободу думки і слова; право на свободу світогляду і віросповідання; право брати участь в управлінні державними справами та інші права, які є інструментом для реалізації права на вільний розвиток своєї особистості.

Водночас німецька юридична наука, яка розробила ґрунтовне вчення про право на власну особистість, доводить протилежне. Не заперечуючи зв'язку цього права з іншими правами людини, німецькі дослідники сформували якісно інше вчення про право на вільний розвиток особистості. Його суть полягає у гарантуванні і забезпеченні реальної свободи

розвитку особистості, обмеження втручання держави, муніципальної влади, а також приватних осіб у сферу свободи розвитку людини. На наш погляд, ідеї, які покладені в основу німецького вчення про право на вільний розвиток особистості змогли б істотно збагатити вітчизняне вчення про назване право людини. Зважаючи на це, ми пропонуємо у межах цієї статті визначити спільні та відмінні риси вчення про право на вільний розвиток особистості в Україні та Німеччині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При проведенні дослідження була проаналізована вітчизняна та німецька наукова література, присвячена праву на вільний розвиток власної особистості [2, 3, 4, 8, 10, 15, 16, 17, 19 та ін.].

Важливе пізнавальне значення мали рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини, у яких розкривається сутність та ознаки названого конституційного права людини[6, 7, 9, 13, 14, 21, 22, 23 та ін.].

Мета статті. Аналіз права на вільний розвиток особистості в Україні та Німеччині.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження ми б хотіли почати з того, що у Німеччині право на вільний розвиток особистості закріплене на конституційному рівні у ст. 2 Основного закону ФРН[3]. Згідно із нею кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості за умови, що він не порушує права інших, конституційний порядок та моральний закон. Кожен має право на життя і фізичну недоторканність. Свобода людини недоторкана. Ці права можуть бути обмежені тільки на підставі закону[3]. Таким чином, у Основному законі ФРН, як і у Конституції України існує окрема стаття, яка присвячена праву на вільний розвиток власної

особистості. Варто відзначити те, що вітчизняні дослідники та німецькі правники одностайні у тому, що названі положення Конституції України та Основного закону ФРН є конституційною основою для реалізації права кожного на вільний розвиток власної особистості.

Хоча положення ст.23 Конституції України та ст. 2 Основного закону ФРН мають спільні риси, які впливають із подібності окремих конституційних характеристик права на вільний розвиток особистості, проте між ними існують також суттєві відмінності. Їх можна побачити у наступному:

По-перше, концептуальні відмінності у розумінні сутності права на вільний розвиток своєї особистості. Так, у коментарі до Конституції України вітчизняні дослідники зазначають: «... під конституційним правом на вільний розвиток особистості слід розуміти здатність використання індивідом гарантованих Конституцією правових можливостей для здійснення своїх інтересів задля реалізації внутрішнього потенціалу особи, її творчої самореалізації»[2, с. 163, 164]. Принципово іншу позицію ми можемо знайти у BVerfGE 80, 137 - ReitenimWalde (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про їзду у лісі), де зазначено: «Стаття 2 Основного закону гарантує свободу дій у повному розумінні цього слова. Вона захищає не тільки обмежену сферу особистісного розвитку, а й будь-яку іншу форму людської діяльності, незалежно від того, яке значення вона має для особистісного розвитку»[6]. Справа полягає у тому, що вітчизняні дослідники намагаються хоча б у загальних рисах визначити те, що це за право та у чому ж, власне, може полягати вільний розвиток особистості. Так, у вітчизняній науковій літературі з цього приводу ми можемо знайти наступну думку: «... людський розвиток – це процес розширення вибору для людини. Насамперед це вибір трьох важливих речей: вести здоровий спосіб життя і жити довго, набувати знань, мати ресурси, аби підтримувати належний життєвий рівень. Сюди ж належать політична, економічна і соціальна свободи, можливість займатися творчою та виробничою діяльністю, гарантії прав людини»[2, с. 163]. На відміну від вітчизняних дослідників німецькі вчені і практики не дають

будь-якого подібного формулювання того, у чому ж має полягати вільний розвиток особистості. Справа полягає у тому, що життя змінюється, а з ним змінюються й сфери, у яких може відбуватися вільний розвиток особистості. Якщо визначити хоча б приблизний перелік того, у чому полягає вільний розвиток особистості, то можливий випадок, коли певний аспект вільного розвитку особистості залишиться поза захистом права, а отже цим буде порушене право на гарантування та охорону права на вільний розвиток особистості. Саме тому у BVerfGE 80, 137 - ReitenimWalde (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про їзду у лісі) окремо наголошено: «...будь-яка спроба оцінити його охоронну зону призведе до втрати громадянином гарантованої законом свободи. Крім того, скорочення обсягу захисту для забезпечення більш вузької, особистої сфери життя призведе до проблем демаркації, які навряд чи можуть бути задовільно вирішені на практиці»[6].

По-друге, структура права на вільний розвиток особистості. Як впливає із аналізу вітчизняних досліджень, право на вільний розвиток своєї особистості позиціонується як право, яке реалізується: «через інші конституційні права і свободи людини»[2, с. 163]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що автономного від інших прав і свобод людини механізму реалізації це конституційне право не має. Наприклад, розвиток власної особистості через свободу наукової діяльності реалізується за допомогою права на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, яке визначене у ст.54 Конституції України[1].

Що ж стосується Німеччини, то право на вільний розвиток своєї особистості складається з: а) загальної свободи дій та б) загального права особистості[8, с. 52]. Кожна із зазначених складових права на вільний розвиток особистості має окремий об'єкт захисту та механізм реалізації. Розглянемо кожен із названих підсистем названого права людини окремо.

Загальна свобода дій. Найповніше визначення того, що є об'єктом захисту у контексті загальної свободи дій ми можемо знайти у BVerfGE 54, 143 -

Taubenfütterungsverbot(рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про заборону годування голубів), де зазначено: «Основоположне право, визначене у ч 1. ст. 2 Основного закону, надає загальну свободу дій у всеосяжному сенсі»[7]. Ця формула конкретизується у згаданому раніше рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про їзду у лісі (BVerfGE 80, 137 - ReitenimWalde), згідно із яким ст. 2 Основного закону Німеччини захищає не тільки обмежену сферу особистісного розвитку, а й будь-яку іншу форму людської діяльності, незалежно від того, яке значення вона має для особистісного розвитку[6].

Звичайно ця свобода не є безмежною, адже згідно із абз. 1 ст. 2 Основного закону ФРН людина має право на вільний розвиток своєї особистості за умови, що воно не порушує права інших, конституційний порядок або моральний закон[3]. Цікаве з цих позицій є BVerfGE 90, 145 - Cannabis (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про канабіс)[9]. Причиною розгляду цієї справи була конституційна скарга відзвинуваченого за незаконне розповсюдження продукції з канабісу. Він обґрунтовував існування «права на сп'яніння», яке впливає із гарантованої абз. 2 ст. 2 Основного закону ФРН недоторканості свободи людини. В обґрунтуванні своєї конституційної скарги звинувачений виходив із того, що законодавець порушив принцип пропорційності шкоди та справедливості, встановивши заборону на розповсюдження продуктів з канабісу та не встановивши заборони на розповсюдження тютюнових виробів та алкогольних напоїв. Звинувачений обґрунтовував те, що останні заподіюють більшої шкоди здоров'ю населення, ніж вживання продуктів з канабісу, які впливають на здоров'я лише тієї людини, що їх вживає. Федеральний Конституційний Суд Німеччини відмовив у конституційній скарзі звинувачуваному, мотивуючи це тим, що обмеження абз.1 ст. 2 Основного закону ФРН стосується також незаконного обігу наркотичних засобів. «Права на сп'яніння», яке б впливало із змісту ст. 2 Основного закону ФРН, не існує[9].

Що ж стосується другого елемента права на вільний розвиток особистості – загального

права особистості, то це право, на думку німецьких вчених, впливає із змісту ст.1 Конституції Німеччини, яка закріпила право людської гідності та абз.1 ст.2 Основного закону ФРН, яка закріпила право на загальну свободу дій [10]. Таким чином, це право є конструкцією, яка виведена із змісту інших основних прав людини у 50-х роках минулого століття. Причиною для цього було бажання забезпечити вищий рівень захисту особистості людини від посягань на сферу її життя та свободи, адже такі права, як право на ім'я, право на захист ділової репутації та інші не давали можливості для забезпечення усебічного захисту від втручань у сферу особистого життя та свободи людини.

Важливе значення для становлення загального права особистості мали рішення Федерального суду з цивільних справ та Федерального Конституційного Суду Німеччини. Так, в 1954 році у BGHZ 13, 334 (рішенні Федерального суду з цивільних справ у справі про листи Люка) було визнано порушенням особистих прав публікацію листів або інших особистих записів без згоди автора, який на момент такої публікації є живим[11]. У BGHZ 26, 349 (рішенні Федерального суду з цивільних справ у справі про чоловічий рейдер) було визнано порушенням загальних прав публікацію особистих зображень без згоди приватної особи[12]. Важливою віхою у становленні загального права особистості мало BVerfGE 35, 202 – Lebach (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про Лебаха)[13]. Суть справи полягала у тому, що засуджений за збройний напад та вбивство солдата Лебаха вимагав заборони трансляції телекомпанією ZDF інтелектуального шоу, в якому розповідали про подробиці вчиненого ним злочину. Він вважав, що матеріали, які будуть показані під час трансляції, порушують його право на ім'я, а також право на власне зображення, оскільки на початку шоу мали показати світлини з його зображенням. Федеральний Конституційний Суд Німеччини своїм рішенням задовольнив конституційну скаргу засудженого та заборонив телекомпанії ZDF транслювати шоу[13]. У цьому Рішенні була закріплена цікава конституційна формула права на власну особистість: «Право на вільний розвиток особистості та обов'язок поважати і захищати

людську гідність відповідно до пункту 1 статті 2 в поєднанні з пунктом 1 статті 1 Основного закону гарантують кожній людині автономну сферу приватного життя, в якій він або вона може розвивати і підтримувати свою індивідуальність»[13].

Остаточне загальне право особистості було підтверджене у BVerfGE 95, 220 – Aufzeichnungspflicht (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про облік)[14]. У цьому рішенні було зазначено: «Абз. 1 ст. 2 Основного закону в поєднанні зі абз. 1 ст. 1 Основного закону містить загальне право особи, яке у якості неназваного права свободи доповнює особливі права свободи, які захищають певні аспекти особистості. Його завдання – забезпечити базові умови для особистісного розвитку в сенсі найвищого конституційного принципу людської гідності, які не підпадають під дію особливих гарантій свободи»[14].

Право на вільний розвиток особистості, яке визначено у ст. 2 Основного закону Німеччини, реалізується через відкритий перелік правомочностей, які надаються та гарантуються приватній особі. Так, свобода дій, яка визначена у абз. 1 ст. 2 Основного закону Німеччини надає наступні правомочності приватній особі: свободу контрактів, свободу конкуренції, свободу еміграції, свободу самовизначення тощо[15, 16]. При цьому ми маємо зважати на те, що кожна із цих правомочностей породжує інші можливості для приватної особи. Так, право на самовизначення складається з: а) права на інформаційне самовизначення, яке передбачає право приватної особи надавати або обмежувати доступ до інформації про себе [17]; б) право на сексуальне самовизначення, яке передбачає право на визначення своєї сексуальної приналежності та захист від сексуального насилля та статевих злочинів [18]; в) право на самовизначення життя (евтаназію); г) права на самовизначення жінок щодо абортів тощо.

У свою чергу абз. 2 ст. 2 Основного закону Німеччини також породжує низку прав людини, основним серед яких є право на фізичну недоторканість, яке передбачає свободу від фізичного чи психологічного насилля над людиною, наприклад: катування, тілесних покарань, експериментів над людиною,

примусової кастрації чи стерилізації, цькування та ін.[19].

По-третє, обмеження втручання держави, муніципальної влади та приватних осіб у реалізацію права на вільний розвиток особистості. Почати хотілося б з того, що ст. 2 Основного закону Німеччини є юридичним «бар'єром» для попередження безпідставного втручання держави та інших суб'єктів вправа у реалізацію названого конституційного права людини. Ця позиція чітко прослідковується у низці рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, про які ми скажемо далі. Що ж стосується України, то тут сама ідея того, що права людини спрямовані проти держави, проти її свавільного втручання у приватне життя людини знаходиться на початковому етапі дослідження. У цій частині маємо звернути увагу на декілька фактів. Перше, на чому хотілося б акцентувати увагу є те, що наразі серед рішень Конституційного Суду України відсутнє хоча б одне рішення, яке б стосувалося тлумачення ст. 23 Конституції України, у тому числі й у частині захисту права на вільний розвиток особистості від свавілля держави. У той же час у Німеччині існують десятки рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, які тлумачать різні аспекти ст. 2 Основного закону ФРН та захищають назване конституційне право. Наступне, на що ми б хотіли звернути увагу, є те, що вітчизняна юридична наука, говорячи про право на вільний розвиток особистості, нічого не зазначає про необхідність обмеження втручання держави у реалізацію цього права. Так, наприклад, у коментарі до Конституції України ми можемо знайти лише інформацію про те, що зобов'язана зробити людина як носій цього права[2, с. 164,165]. Лише у незначній кількості вітчизняних наукових досліджень можна зустріти наукову позицію про те, що свобода, яка є у людини, надає їй свободу від втручання держави. Так, О.О. Шевченко у своїх дослідженнях писав: «Особиста свобода – це свобода від суспільства, вірніше, від держави і подібних їй примусових громадсько-політичних об'єднань...головним у свободі людини є свобода її переконань – релігійних, морально-етичних, наукових, політичних та їх вираження у слові, друці в організованій громадській діяльності»[20, с. 9]. Нажаль, такі позиції щодо

свободи людини у цілому та права на вільний розвиток особистості зокрема у вітчизняній літературі є не чисельними.

Повертаючись до досвіду Німеччини щодо обмеження втручання держави у реалізацію названого конституційного права людини, ми пропонуємо звернутися до рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, які й визначають межі втручання держави та інших суб'єктів права у реалізацію права на вільний розвиток особистості.

Почати хотілося б з BVerfGE 6, 32 – Elfes (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі Ельфи) [21]. У цьому Рішенні була закріплена наступна позиція Федерального Конституційного Суду Німеччини: «...сфера приватного життя конституційно закріплена за окремим громадянином. Тобто існує недоторканна сфера людської свободи, яка знаходиться поза впливом будь-якої публічної влади. Закон, який би порушував цей принцип, ніколи не може бути частиною «конституційного порядку»; він має бути одразу ж скасованим Федеральним Конституційним Судом» [21]. Отже, цим рішенням була встановлена вимога до законотворчості держави, яка полягає у неможливості створення законів, які б втручалися у сферу приватного життя, як важливої передумови розвитку власної особистості людини.

Існує низка рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, які деталізують згадуване обмеження. Так, у BVerfGE 32, 54 – Betriebsbetretungsrecht (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі прохід до складу компанії) [22]. Так, Федеральним Конституційним Судом Німеччини було визнано те, що встановлений законом порядок обов'язкового членства ремісника у Ремісничій палаті веде до обмеження його свободи дій, а отже має бути скасованим. Те саме стосується встановленого законом зобов'язання щодо сплати обов'язкових членських внесків, яке було визнано неконституційним у BVerfGE 115, 25 – Gesetzliche Krankenversicherung (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про обов'язкове медичне страхування) [23].

Окремі обмеження щодо втручання держави у реалізацію права на вільний розвиток особистості ми знайдемо у BVerfGE 19, 253 – Kirchensteuergesetz (рішенні Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про Закон про церковний податок) [24]. Так, у цьому рішенні було зазначено: «Пункт 1 статті 2 Основного закону забороняє втручання державних органів, які не підпадають під дію закону» [24]. Інакше кажучи, йдеться про те, що втручання державних органів у реалізацію права на вільний розвиток особистості можливе лише у випадках чітко визначених у законодавстві.

Існують також рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини, які захищають право на свободу вільного розвитку людини від втручання муніципальної влади. Так, наприклад, BVerfGE 97, 332 – Kindergartenbeiträge (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі про внесок за дитячий садок) [25]. Ним був встановлений цікавий принцип для оплати батьками послуг муніципального дитячого садочку. Так, зазначається: «Плата за дитячий садок може бути збільшена у залежності від доходу сім'ї» [25]. Такий підхід дозволяє усім дітям отримати рівні послуги щодо розвитку їх особистості у муніципальних дитячих садках в незалежності від суми, яку сплатили батьки у якості оплати за послуги дитячого садка.

Що стосується обмеження втручання приватних осіб у право на розвиток особистості, то критеріями обмеження тут буде: конституційний порядок, права людини та моральний закон, про які ми скажемо далі.

По-четверте, право на вільний розвиток особистості має межі. У Конституції України, як і у Основному законі ФРН, визначені критерії для обмеження цього права людини. Так, у ст. 23 Конституції України визначено принаймні два основних обмеження цього конституційного права: а) реалізація права на вільний розвиток не має порушувати права і свободи інших людей та б) реалізація цього права не має заважати особі виконувати обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [1]. Що стосується першого критерію, то тут йдеться про загальновідому ідею, сутність якої полягає у тому, що межі свободи однієї людини

закінчуються там, де починаються межі свободи іншої людини.

Що ж стосується другого критерію, то у науковій літературі критерій дещо конкретизується і говориться про те, що людина має обов'язки не перед будь-яким суспільством, а лише перед таким, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [2, с. 165]. Отже, ця вимога не буде діяти у тоталітарному, антидемократичному суспільстві, яке обмежує свободу розвитку людини.

Що стосується Німеччини, то у ст. 2 Основного закону ФРН визначені конкретні критерії обмеження свободи розвитку особистості: а) конституційний порядок; б) права людини; в) моральний закон. Пропонуємо зупинитися на змісті цих критеріїв конкретніше.

Конституційний порядок. Ця категорія розглядається німецькими вченими як сума усіх правових норм, тобто усієї піраміди норм від конституційних федеральних законів до статутів конституційних об'єднань [26, с. 78]. Подібне тлумачення цієї категорії ми знайдемо у BVerfGE 6, 32 – Elfes (рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини у справі Ельфи), де зазначається: «Конституційний порядок у значенні абз. 1 ст. 2 Основного закону є конституційним правопорядком, тобто сукупністю норм, які формально та матеріально відповідають конституції» [19].

Права людини. Цей критерій, очевидно, не потребує додаткових коментарів. Йдеться про усю систему прав людини. Інакше кажучи, реалізація права на вільний розвиток особистості не може здійснюватися за рахунок обмеження або втручання у реалізацію прав інших людей. Так, у німецькій літературі зазначають: «до об'єктів захисту ст. 2 Основного закону не належать діяння, які є абсолютно забороненими, тобто не можуть бути схваленими конституційним порядком у жодному аспекті, наприклад вбивство іншої людини» [8, с. 67].

Моральний закон. Категорія «моральний закон» розглядається у німецькій літературі з багатьох позицій: як богословська категорія, як філософська категорія та як юридична категорія. З позиції юриспруденції категорія «моральний закон» охоплює усі норми моралі, які визнають у якості загального блага в усьому світі [27, 28].

Отже, як видно із наведеного три критерії: права людини, закон у широкому значенні цього терміну та моральні засади суспільства є тими критеріями, які, з одного боку, визначають межі свободи людини щодо реалізації права на вільний розвиток особистості, а з іншого боку, визначають межі втручання держави та інших суб'єктів права у реалізацію цього конституційного права людини.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. З'ясовано те, що вітчизняна наука розробила достатньо загальне вчення про право на вільний розвиток особистості. Не розробленими залишаються широке коло питань щодо реалізації цього права людини, а зокрема, питання щодо: напрямів реалізації цього конституційного права, меж втручання держави у його реалізацію, критеріїв його обмеження. Натомість у Німеччині існує якісно краще вчення про право на вільний розвиток особистості, яке може стати еталоном для розвитку вітчизняного вчення про це право людини.

2. Констатовано те, що важливим напрямом розвитку вчення про право на вільний розвиток людини є захист його від втручання з боку держави. Нажаль, вітчизняна наука навіть не ставить питання про те, що держава може бути потенційним порушником цього права. Вона навпаки розробляє низку вимог до людини, які обмежують її право на вільний розвиток. На наш погляд, необхідно визнати те, що держава може бути порушником цього права людини та визначити межі її втручання у реалізацію цього конституційного права людини.

3. Обґрунтовано необхідність конкретизації меж втручання держави у реалізацію права на вільний розвиток особистості. Це передбачає закріплення на рівні законодавства України критеріїв, які будуть визначати межі такого втручання. Запропоновано внести зміни та доповнення у ст. 23 Конституції України та закріпити у ній вимогу про те, що право на вільний розвиток особистості людини може бути обмежене якщо воно порушує: права людини; вимоги законодавства України та моральні засади суспільства. Саме таке формулювання

дозволить конкретизувати критерії обмеження права на вільний розвиток особистості, а також прибрати з Конституції України доволі

абстрактні положення, наприклад, про обов'язки людини перед суспільством, яке забезпечує умови розвитку її особистості.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
3. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 464 с.
4. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини й громадянина в Україні (проблеми теорії і практики). монографія. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 424 с.
5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (дата звернення: 04.05.2020).
6. BVerfGE 80, 137- Reiten im Walde. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv080137.html> (дата звернення: 04.05.2020).
7. BVerfGE 54, 143Taubenfütterungsverbot. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv054143.html> (дата звернення: 04.05.2020).
8. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar. Verlag C.H. Beck. München, 2013. 803 s.
9. BVerfGE 90, 145 - Cannabis. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv090145.html> (дата звернення: 04.05.2020).
10. Degenhart C. Das allgemeine Persönlichkeitsrecht, Art. 2 I in Verbindung mit Art. 1 I GG. Juristische Schulung. 32 Jahrgang. Band 1. 1992.S. 361–368.
11. BGHZ 13, 334. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=BGHZ+13%2C+334> (дата звернення: 04.05.2020).
12. BGHZ 26, 349. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=BGHZ+26%2C+349> (дата звернення: 04.05.2020).
13. BVerfGE 35, 202 – Lebach. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv035202.html#> (дата звернення: 04.05.2020).
14. BVerfGE 95, 220 – Aufzeichnungspflicht. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095220.html#244#> (дата звернення: 04.05.2020).
15. Kahl Wolf. Bonner Kommentar zum Grundgesetz. Müller Verlag, Heidelberg. 2012.S. 210-230.
16. Maunz T., Dürig G. Grundgesetz. Kommentar. Beck Verlag, München 2012. S. 60-89.
17. Simitis S. Die informationelle Selbstbestimmung – Grundbedingung einer verfassungskonformen Informationsordnung. Neue Juristische Wochenschrift. 1984. S. 398–405.
18. Endlich: Vergewaltigung in der Ehe gilt künftig als Verbrechen Bericht in DIE ZEIT vom 16. Mai 1997. URL: <https://www.zeit.de/1997/21/ehe.txt.19970516.xml> (дата звернення: 04.05.2020).
19. Staffler L. Präterintentionalität und Zurechnungsdogmatik. Zur Auslegung der Körperverletzung mit Todesfolge im Rechtsvergleich Deutschland und Italien. Verlag Duncker & Humblot. Berlin. 2015. S. 258-288.
20. Історія Українського права / за редакцією: О.О. Шевченка, Київ: Олан. 2001. 214 с.
21. BVerfGE 6, 32 – Elfes. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv006032.html#036> (дата звернення: 04.05.2020).
22. BVerfGE 32, 54 – Betriebsbetretungsrecht. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv032054.html> (дата звернення: 04.05.2020).
23. BVerfGE 115, 25 – Gesetzliche Krankenversicherung. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv115025.html> (дата звернення: 04.05.2020).

24. BVerfGE 19, 253 – Kirchensteuergesetz. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv019253.html#257> (дата звернення: 04.05.2020).
25. BVerfGE 97, 332 – Kindergartenbeiträge. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv097332.html> (дата звернення: 04.05.2020).
26. Pieroth B., Schlink B. Grundrechte. Staatsrecht II. 22. Auflage, C.F. Müller, Heidelberg. 2006. 396 s.
27. Hörnle T. Grob anstößiges Verhalten. Strafrechtlicher Schutz von Moral, Gefühlen und Tabus. Klostermann. Frankfurt am Main. 2005. 520 s.
28. Von Münch I., Kunig P. Grundgesetz-Kommentar. Band 1. 5Auflage. Beck. München. 2000–2003. S. 137–140.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
2. Konstytutsiia Ukrainy. *Naukovo-praktychnyi komentar / redkol.: V. Ya. Tatsii (holova redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Yu. H. Barabash ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-he vyd., pererobl. i dopov.* Kharkiv: Pravo, 2011. 1128 s.
3. Rabinovych P.M., Khavroniuk. M.I. *Prava liudyny i hromadianyna: navch. posib. K.: Atika, 2004. 464 s.*
4. Shuklina N.H. *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання прав i svobod liudyny y hromadianyna v Ukraini (problemy teorii i praktyky). monohrafiia. K.: Tsentri navchalnoi literatury, 2005. 424 s.*
5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
6. BVerfGE 80, 137- Reiten im Walde. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv080137.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
7. BVerfGE 54, 143 – Taubenfütterungsverbot. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv054143.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
8. Gröpl C., Windhorst K., Coelln C. Grundgesetz. Studienkommentar. Verlag C.H. Beck. München, 2013. 803 s.
9. BVerfGE 90, 145 - Cannabis. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv090145.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
10. Degenhart C. Das allgemeine Persönlichkeitsrecht, Art. 2 I in Verbindung mit Art. 1 I GG. *Juristische Schulung*. 32 Jahrgang. Band 1. 1992. S. 361–368.
11. BGHZ 13, 334. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=BGHZ+13%2C+334> (data zvernennia: 04.05.2020).
12. BGHZ 26, 349. URL: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Text=BGHZ+26%2C+349> (data zvernennia: 04.05.2020).
13. BVerfGE 35, 202 – Lebach. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv035202.html#> (data zvernennia: 04.05.2020).
14. BVerfGE 95, 220 – Aufzeichnungspflicht. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095220.html#244#> (data zvernennia: 04.05.2020).
15. Kahl Wolf. *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*. Müller Verlag, Heidelberg. 2012. S. 210-230.
16. Maunz T., Dürig G. *Grundgesetz. Kommentar*. Beck Verlag, München 2012. S. 60-89.
17. Simitis S. Die informationelle Selbstbestimmung – Grundbedingung einer verfassungskonformen Informationsordnung. *Neue Juristische Wochenschrift*. 1984. S. 398–405.
18. Endlich: Vergewaltigung in der Ehe gilt künftig als Verbrechen Bericht in DIE ZEIT vom 16. Mai 1997. URL: <https://www.zeit.de/1997/21/ehe.txt.19970516.xml> (data zvernennia: 04.05.2020).
19. Staffler L. Präterintentionalität und Zurechnungsdogmatik. Zur Auslegung der Körperverletzung mit Todesfolge im Rechtsvergleich Deutschland und Italien. Verlag Duncker & Humblot. Berlin. 2015. S. 258–288.
20. *Istoriia Ukrainskoho prava / za redaktsiieiu: O.O. Shevchenka, Kyiv: Olan. 2001. 214 s.*

21. BVerfGE 6, 32 – Elfes. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv006032.html#036>(data zvernennia: 04.05.2020).
22. BVerfGE 32, 54 – Betriebsbetretungsrecht. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv032054.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
23. BVerfGE 115, 25 – Gesetzliche Krankenversicherung. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv115025.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
24. BVerfGE 19, 253 – Kirchensteuergesetz. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv019253.html#257> (data zvernennia: 04.05.2020).
25. BVerfGE 97, 332 – Kindergartenbeiträge. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv097332.html> (data zvernennia: 04.05.2020).
26. Pieroth B., Schlink B. Grundrechte. Staatsrecht II. 22. Auflage, C. F. Müller, Heidelberg. 2006. 396 s.
27. Hörnle T. Grob anstößiges Verhalten. Strafrechtlicher Schutz von Moral, Gefühlen und Tabus. Klostermann. Frankfurt am Main. 2005. 520 s.
28. Von Münch I., Kunig P. Grundgesetz-Kommentar. Band 1. 5Auflage. Beck. München. 2000–2003. S. 137–140.